

Tien kaarsjes
en twee prijzen

LABO RUIMTE

De tweejaarlijkse Vlaamse Planningsprijs werd in november 2023 uitgereikt aan LABO RUIMTE, de samenwerking tussen het Departement Omgeving en Team Vlaams Bouwmeester, voor 'De Droge Delta', een onderzoek naar ruimtelijke hefbomen in de strijd tegen droogte en waterschaarste. LABO RUIMTE, een laboratorium voor complexe ruimtelijke vraagstukken waarbij ontwerpend onderzoek centraal staat, vierde in 2023 ook zijn tienjarig bestaan. Dat ontwerp nieuwe inzichten oplevert en kan bijdragen tot de dialoog over de grote maatschappelijke uitdagingen van de toekomst, tonen de Planningsprijs, een Henry van de Velde Award en een boekje ter gelegenheid van het jubileum.

72 |

JULIE MABILDE [LABO RUIMTE]

Ontwerpen op de lange termijn en de grote schaal

De afgelopen tien jaar heeft LABO RUIMTE heel wat onderzoeksrapporten en publicaties uitgebracht over diverse thema's, zoals de ruimtelijke impact van klimaatverandering, toenemende droogte en wateroverlast, de energie- en mobiliteitstransitie, circulariteit, de landbouwtransitie, etc. Ontwerpend onderzoek werd als middel ingezet om de grote uitdagingen voor de toekomst te verkennen en bespreekbaar te maken hoe alternatieve toekomstbeelden eruit kunnen zien. We keken daarbij bewust verder dan de nabije

toekomst, en voorbij de heersende paradigma's.

Uitdagingen op vlak van klimaatverandering, veranderingen in hoe we wonen en werken, vergrijzing,... vragen ook een heel andere ruimtelijke organisatie. Het woord 'ruimte' in LABO RUIMTE doet er dus toe. LABO RUIMTE biedt, binnen de Vlaamse overheid, een plek waar geïntegreerde samenwerking mogelijk is. Zoals de betreunde landschapontwerper en waterexpert Jandirk Hoekstra aangaf tijdens een van de toekomstlabo's,

De afgelopen 10 jaar heeft LABO RUIMTE heel wat onderzoeksrapporten en publicatie uitgebracht over diverse thema's.

Ontwerpen is ook: de ontwerpvrage zelf scherper krijgen

worden we vandaag geconfronteerd met grote tegenstellingen en enorme maatschappelijke vraagstukken waarvoor dringend behoefte is aan een alternatief en aan het overstijgen van de schotten tussen sectoren. Daar begint de opdracht van LABO RUIMTE.

'*Metropolitane Kustlandschap 2100*' en '*De Droge Delta*' – respectievelijk een van de eerste en een van de meest recente onderzoeken van LABO RUIMTE – tonen aan hoe belangrijk dat gesprek rond grote, potentieel ontwrichtende maatschappelijke opgaven is. In beide onderzoeken werkten talloze experts, gebiedsactoren en ontwerpers nauw samen met verschillende partners binnen de Vlaamse overheid, en sijnelden de inzichten door naar andere beleidstrajecten, gebiedsprogramma's of strategische projecten.

Hoewel de onmiddellijke impact van dergelijke onderzoeken soms moeilijk meetbaar is, is die achteraf gezien toch groot: '*Metropolitane Kustlandschap 2100*' leidde tot debatten in parlementaire commissies en tussen kustburgemeesters, en tot nieuwe inzichten voor het kustverdedigingsbeleid. Ontwerpbeelden uit het onderzoek werden zelfs getoond in de televisieserie *Als de dijken breken*.

De droogteproblematiek in Vlaanderen, het onderwerp van '*De Droge Delta*', is op zijn minst zo omvattend als de impact van klimaatverandering op de kust- en polderstrook. Door in beeld te brengen welk traject het hemelwater aflegt van de plek waar het neervalt en infiltreert, en hoe het vervolgens doorheen de bodem en ondergrond beweegt, wordt duidelijk dat een structurele aanpak van droogte niet alleen aanpassingen in de waterlopen, maar ook een herinrichting van onze landschappen vergt.

De grote waterstress waarmee Vlaanderen geconfronteerd wordt, hangt ook samen met de manier waarop we onze omgeving inrichten en gebruiken. Hoewel er op jaarbasis voldoende regen valt om aan onze watervraag te voldoen, voeren we nog te veel water naar de riolering af, waardoor we in periodes van droogte in de problemen komen. De oplossing ligt in een omslag van versneld afvoeren naar ter plekke infiltreren, vasthouden en vertragen van water. Dit is een ruimtelijk vraagstuk en dus een opgave waarmee ontwerpers aan de slag moeten.

Hoewel elk LABO RUIMTE onderzoek uniek is en op maat van het thema wordt uitgedacht, kent elk van die onderzoekstrajecten een aantal terugkerende stappen. In een eerste fase wordt de opgave en de weerslag op de ruimte verkend. Voor '*De Droge Delta*' bracht een onderzoeksteam bestaande uit CLUSTER Landschapsarchitecten, Sweco en Universiteit Antwerpen de uitdagingen rond droogte in kaart. Dat levert een ander soort beeldmateriaal op, dat evengoed 'ontwerpmatig denken' vereist: de onderzoekers maakten schematische voorstellingen van de werking en ruimtelijke impact van het watersysteem; een droogte-atlas om de verschillen tussen gebieden te duiden, ze brachten de historiek in beeld om te begrijpen hoe we in de situatie van vandaag beland zijn, en welke mechanismes daarin meegespeeld hebben, om zo ook beter grip te krijgen op eventuele toekomstige mechanismes; en ze stelden een set aan ruimtelijke maatregelen voor om droogte te bestrijden. Het ontwerpend onderzoek in LABO RUIMTE gaat niet alleen over het bedenken van ontwerp oplossingen, maar ook over het analyseren, ontrafelen en scherper krijgen van de ontwerp- en onderzoeksvraag, in interactie met de vele betrokken partners en experts.

Tijdens drie toekomstlabo's gingen vele betrokkenen van de afgelopen 10 jaar met elkaar in gesprek © Katrijn Van Giel

Op maat van elk gebied

De watersysteemkaarten uit de verkennende fase van *'De Droge Delta'* laten zien waar – op basis van microreliëf – het best geïnfilteerd wordt. Ontharden, water laten infiltreren en vasthouden om droogte te bestrijden moet overal gebeuren, maar zal in het ene gebied veel meer impact op strategische watervoorraden hebben dan in het andere. Die verschillen hebben voornamelijk te maken met de opslagcapaciteit van de ondergrond. In het Kempense landschap kunnen we door de dikke zandlaag potentieel veel meer water opslaan dan in de Westhoek, waar je al snel op een ondoordringbare kleilaag stoot.

Net omdat de verschillen tussen de regio's en landschappen in Vlaanderen zo groot zijn, kozen we drie onderzoeksgebieden waarop drie ontwerpteam's ontwerpen aan de slag gingen.

Het team van LAMA landscape architects en HOGENT toont hoe het gebied van de Kleine Nete, waar water in de Kempense zandruggen geborgen kan worden, kan evolueren tot een belangrijk drinkwatergebied voor Vlaanderen. Ook de Moervaartdepressie en de dekzandrug Maldegem-Stekene bieden heel wat mogelijkheden om veel water vast te houden. Landschap- en stedenbouwbureau OMGEVING en Hesselteer brachten er in beeld hoe een zoetwaterlinie ontwikkeld kan worden als buffer tegen droogte én tegen de oprukkende verzilting vanuit het kanaal Gent-Terneuzen en de Westerschelde. Het derde onderzoeksgebied, de Denderflanken, heeft op schaal van Vlaanderen een minder strategisch belang als wateropslaggebied, maar precies daarom illustreert het ontwerpend onderzoek van H+N+S landschapsarchitecten, Tractebel en IMDC hoe we ook in andere gebieden in Vlaanderen, met ruimtelijke ingrepen op maat van het landschap, aan de slag kunnen en oplossingen kunnen bieden voor de waterstress.

Het ontwerpend onderzoek op die drie gebieden toont dat je in elk ervan verschillend aan de slag moet. Die ruimtelijke differentiatie geldt voor elk van de onderzoekstrajecten in LABO RUIMTE: of het nu gaat om mobiliteit, wonen, energie of landbouw, de potenties en de mogelijkheden voor ruimtelijk ingrijpen variëren naargelang het landschap waarin je werkt, en dus is er ook nood aan een beleid dat die ruimtelijke verschillen erkent.

Een ruimte voor vrij denken en spreken

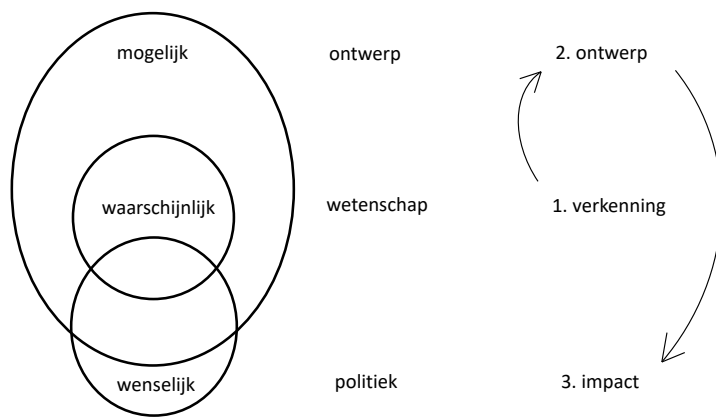
De experimenten die we binnen LABO RUIMTE opstarten, gaan we nooit alleen aan. Tijdens het onderzoek naar *'De Droge Delta'* werden, behalve de ontwerpteam's en het kleine LABO RUIMTE team, in een reeks ontwerpteam's ook heel wat andere partners betrokken: collega's van de Vlaamse Milieumaatschappij, Agent-schap Natuur en Bos, de afdeling Gebiedsontwikkeling en het team Geologie en Omgeving van het Vlaams Planbureau voor de Omgeving; mensen uit de provincies, onderzoeks- en kennisinstellingen zoals ILVO, VITO en Vlakwa; overlegplatformen en adviesraden zoals CIW, SALV en de Minaraad; operationele en gebiedsactoren zoals Aquafin, en academici van diverse Vlaamse en Nederlandse universiteiten.

Het deelnemen aan die ontwerpteam's vergt ook een specifieke mindset van de betrokkenen. Ieder komt met zijn eigen expertise en achtergrond, maar vaak ook met bepaalde verwachtingen. Het ontwerpend onderzoek biedt kansen om die diversiteit aan actoren met elkaar in gesprek te brengen. Het creëren van de juiste context voor zo'n vrije denk- en spreekruimte maakt van die ontwerpteam's een leeromgeving waarin ontwerpers, wetenschappers en beleidsmakers samen nieuwe inzichten kunnen vergaren om de beleidsagenda te voeden en nieuwe coalities te smeden.

Beleidsuitdaging én inspirerend

Omdat LABO RUIMTE zich richt zich op vraagstukken die de waan van de dag overstijgen, ligt de focus vooral op het ontwikkelen van een dieper inzicht in uitdagingen op de echte lange termijn. Voor wie geen ontwerper of planner is, is een containerbegrip als 'ontwerpend onderzoek' al niet eenvoudig te begrijpen. Het creëren van de juiste setting voor die vrije ruimte betekent ook het goed kaderen van wat het soort exploratief ontwerpend onderzoek dat in LABO RUIMTE wordt gevoerd wel en niet vermag.

De belangrijkste doelstelling van het ontwerpend onderzoek in LABO RUIMTE is om beleid te inspireren, maar ook om het uit te dagen en te laten zien dat er nog andere, alternatieve

Mogelijke, waarschijnlijke en wenselijke toekomst. Bewerking van LABO RUIJTE op basis van het schema van Taeke de Jong.

LABO RUIJTE feest in december 2023 © Katrijn Van Giel

mogelijkheden voorhanden zijn dan het pad waarop we nu zitten, en hierrond een maatschappelijk debat te genereren. Vaak gebruiken we ruimtelijke 'wat-als-scenario's' om die alternatieve toekomstmogelijkheden te verbeelden.

De Nederlandse stedenbouwkundige Taeke de Jong stelt dat ontwerp nodig is om mogelijke toekomst te verkennen. Het schema met overlappende ellipsen dat hij maakte, is interessant omdat het toont dat er niet alleen een spanningsveld, maar ook een overlap bestaat tussen wat er in het denken over de toekomst mogelijk, waarschijnlijk en wenselijk is. Dat zijn de expertisedomeinen van respectievelijk ontwerpers, wetenschappers en politici. Het werk van LABO RUIJTE beperkt zich niet tot de expertise van ontwerpers, het verkennen van mogelijke toekomst, maar zoekt ook de overlap met de waarschijnlijke en wenselijke toekomst.

In de voorbereiding van en tijdens het ontwerpend onderzoek gaan we in gesprek met experts uit de praktijk en de academische wereld om de 'waarschijnlijke toekomst' rond een bepaald thema in kaart te brengen. We creëren een omgeving waarin beleidsmakers, ontwerpers en wetenschappers aan kennisopbouw doen door samen nog ongekende thema's te verkennen en op zoek te gaan naar mogelijke strategieën en een gezamenlijke taal om erover te spreken. De kracht van ontwerp ligt in het feit dat 'mogelijke toekomst', die nog niet of nog moeilijk voorstelbaar zijn, kunnen worden blootgelegd, bediscussieerd, onderzocht en beoordeeld. Op basis van de 'mogelijke toekomst' kunnen we ook een dialoog voeren over 'wenselijke toekomst', om de inzichten vervolgens te laten doorwerken in beleid en praktijk.

Werken aan impact

LABO RUIJTE voert ontwerpend onderzoek binnen de context van een overheid. Dat is niet zonder belang. Er bestaan voldoende voorbeelden van ontwerpend onderzoek dat in een culturele setting is ontstaan en waarin evenzeer een vrije denken spreekruimte wordt gecreëerd. Maar het grote verschil is

dat LABO RUIJTE expliciet ambieert om een impact op de beleidsagenda te hebben.

Dat 'De Droge Delta' bekroond werd met de Henry van de Velde Award 2024, de meest prestigieuze designprijs in België, en met de tweejaarlijkse Vlaamse Planningsprijs, is de bevestiging dat er ook ruimte moet blijven voor experiment en innovatie in de schoot van de Vlaamse overheid. Maar die impact kan uiteraard nog altijd beter. De inzichten van LABO RUIJTE dragen nog meer potentieel in zich om door te sijpelen naar het reguliere Vlaamse beleid. Met het boekje 10 Jaar LABO RUIJTE. Ontwerpen aan de toekomst – en met veel goesting om de volgende tien jaar aan te vatten – willen we daar verandering in brengen. Dat kunnen we niet alleen.

LABO RUIJTE wil daarom de hand reiken naar andere partners binnen de overheid om samen aan een grotere impact te werken. Die partners moeten ook gezocht worden buiten het omgevingsbeleid, want ook op vlak van pakweg wonen, zorg of economie liggen er grote vraagstukken voor de toekomst. En misschien liggen er ook wel kansen om de agenda van LABO RUIJTE niet enkel top-down, maar ook bottom-up te voeden, vanuit de vele transities en vernieuwingen die vandaag al aan de gang zijn in steden en gemeenten waar ze de ruimtelijke transformaties op het terrein moeten realiseren en, willens nillens, geïntegreerd aan de slag moeten gaan.

Wie meer wil weten over LABO RUIJTE kan het boekje '10 jaar LABO RUIJTE. Ontwerpen aan de toekomst' downloaden of bestellen op laboruimte.be.

Het boekje en de organisatie van de drie toekomstlabo's zijn het resultaat van een nauwe samenwerking tussen het LABO RUIJTE team – Sofie Troch, Julie Mabilde en Lieven Symons – en Els Vervloesem, Hedwig van der Linden en Hella Rogiers.

Wie meer wil weten over het onderzoek naar droogte, kan terecht op www.drogedelta.be